

ӘОЖ372.881.111.1

ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДАҒЫ ЛЕКСИКАЛЫҚ ТӘСІЛДІҢ МАҢЫЗЫ

Қабыжан Жанел Қабыжанқызы

kabyzhan@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ «Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасының
1 курс магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – А.Алдабердіқызы

Қазіргі таңда шетел тілдерін меңгерудегі заманауи тәсілдер мен тенденциялар сан-түрлі. Бүгін мұғалім оқу процесінде инновациялық құралдардан бастап дәстүрлілерге дейін кез келген әдіс-тәсілді қолдану керектігін өзі шешеді. Дәстүрлі түрде, ағылшын тілін оқыту көбінесе грамматиканың базасына негізделеді, дегенмен лексика жағы бәсеңдеп, екінші де қосалқы рөл ойнап, тек қана slot filler, яғни белгілі бір грамматикалық құрылыстың бос жерлерін толтыруға арналған құбылыс ретінде танылып келеді.

Майкл Льюис ұсынған лексикалық тәсіл (ЛТ) бойынша, шетел тілін меңгерудің ең сәтті жолы – лексиконды жетілдіру деген пікірі эксперттердің талқылаулары мен сұрақтарының ошағы болып келеді [1]. Ол сондай қызу талқыланатындай революциялық құбылыс па, немесе кішігірім шетел тілін үйренудегі тағы бір басқаша тенденция ма деген сұрақ

туындайды, шетел тілін оқу кезінде грамматикаға қарағанда, көп дәрежеде лексикаға баса назар аудару, бұл оқыту стратегиясын өзгерту қажеттілігін, сабақты жоспарлау кезінде назар фокусының өзгеру керектігін көрсетеді ме деген күмәндар тудырады. Оған қоса айта кететін жайт, бұл айтылған тәсілді жоғары оқу орнында оқитын студенттерге жалпы сол мекемеде қолданылу мәселесі. Бұл мақалада автора лексикалық тәсілдің ең негізгі аспектілерін және оны студенттермен бірге оқу процесінде қолданылу мүмкіншіліктерін зерттейді. Лексикалық тәсілдің болмысын «лексикалық грамматика» (lexicalized grammar) түсінігі арқылы түсіндіруге болады, яғни сөзде жиі кездесетін сөз тіркестерін оқып, бекітуді, "лексика арқылы грамматиканы" қабылдауды көздейді, яғни үйрену интуитивті түрде жүзеге асады.

Лексикалық тәсілдің негізгі принципі – вокабулярды (дәстүрлі түрде бекітілген мағынадағы көптеген жекелеген сөздер) және лексиконды (сөздік құрамын) ажырату болып табылады, бірақ ол тек жеке сөздерді ғана емес, сонымен қатар біздің лексиконымызда сақталатын сөздердің үйлесімін де әбден қамтиды [2]. Лексикон, негізінен, өзіндік мағынасы бар және өзінің құрылысының да негізі бар, chunks атты лексикалық блоктардан тұратыны мәлім. Осыған қарағанда, осындай блоктардың композициялары әртүрлі болуы мүмкін және дәстүрлі грамматикалық құрылыстармен немесе оның артында тұрған лексикалық категориялармен сәйкестері төмен болуы әбден мүмкін. Бұл лексикалық блоктардан өте жиі кездесетіндері ғана таңдалады.

«Лексикалық блок» түсінігі өте кең және анық емес. Бұл «тұрақты және тұрақсыз бірліктерден тұратын және өзімен қатар оқу процесінде ұқыптылықты қажет ететін тілдік құбылыстар». Осындай тіркестердің диапазондары сан-қилы – олар бүтін фразалар (Have a good trip) немесе сол тіркестердің бастамасы (I'd like to...), оған қоса коллокациялар, идиомалар (mind your own business), тұрақты сөз тіркестері мен фразалық етістіктер (to break off) және де мақал-мәтелдер мен нақыл сөздердің өзі бола алады.

Коллокациялар әдетте бірге белгіленетін және кездесетін сөздер ретінде анықталады (to take a trip, heavy rain, butter up), яғни олар етістік + зат есім, сын есім + зат есім, етістік + есімдік секілді сөз тіркестері. Олар тұрақты сөз тіркестері (фразалық етістік to watch out) және сәл тұрақсыз сөз тіркестерімен (watch a video) байланыста. Олардың тұрақтылық критериялары олардың сол тіркестерде қолданыс жиіліктері болып табылады. Коллокацияның пайда болуы тарихи, дәстүрлі немесе ассоциативті сөз қолдану салдарынан болады.

Дәл осы лексикалық блоктардың меңгеруге бағытталған акцент кездейсоқ емес. Когнитивті лингвистика облысында жүргізілген іс-шаралардың дәлелдері бойынша, шетел тілін оқу процесінде адамның түйсігінде түсіну және танымдық ішкі процестерге араласқан сөздер ғана ұзақ мерзімді есте қалады.

Лексикалық тәсіл негізделген ең басты түсінік ол түсінуге және фразеологиялық бірліктердің қолданылуын, тіркестер мен өсімді қарастырып біріктіретін әдіс пен тәсілдерді қолдану [3].

Грамматикалық түсініктер оқу үдерісінде сөздік формалар ретінде, сөз тіркестер немесе модельдер ретінде меңгеріледі, яғни ол үшін грамматикамен айналысу қажет емес. Лексикалық және тілдің грамматикалық аспектілері бір-бірімен ұйқасып, оқу үдерісінде тілдік дағды мен сөздік сезім жетілдіреді.

Шетел тілін лексика арқылы үйрену оқушы бойында тіл, сөз тіркестері, басқа тілдің белгілі бір фразалары туралы түсінікті кеңейтеді. Лексикалық тәсілдің қарамағында жаңа материалды өзіндік бір жолмен ұсыну әдістері пайда болды.

Екіншіден, жаңа лексиканы үйренудің жопары жүйленген болуы тиіс. Көбінесе, студенттер жаңа сөздерді дәптерлеріне автоматты түрде жазып, ал бұл тәсіл, негізінен, сөздердің жазылуын қарапайым жаттанды әдетке айналдырады. Жаңа лексика белгілі бір семантикалық өрістің қарамағында ұсынылуы тиіс. Мысалы, сабақта жаңа зат есімін енгізу арқылы, бұдан басқа, осы зат пен етістіктермен қолданылатын сын есімдер туралы айту керек, бұл сөзді қалай және қандай контексте қолдануға болады деген ұғымды қалыптастыру үшін. Лексиканы аударма арқылы енгізуге болады, оған қоса суреттер, мимика, ым-дым

арқылы, синонимдер, антонимдер, ситуацияларды модельдеу арқылы және тағы басқа тәсілдер арқылы енгізіледі.

Студент белгілі-бір лексикалық бірлікті жақсырақ есте сақтау үшін, кез-келген дәстүрлі аударма сөздікті қолдана алады, бірақ ол өздігінен құрастырылған болуы тиіс, өзгерістер енгізе алатын болғаны дұрыс [4]. Мысалы, ұстаздың айтуымен міндетті түрде жазылған транскрипцияның орнына сол бағандардың орнына антоним мен синонимдерін, тұрақты сөз тіркестерін, тіпті сол сөзімен құрастырылған сөйлем жазса мыңда бір көмегін көбірек тигізер еді.

Сөздіктің мысалы

Word	Synonyms	Antonyms	Collocations	Translation
beautiful	lovely excellent magnificent handsome charming	ugly disgusting plain hideous	~ day ~ woman ~ thing	красивый қарапайым

Қарапайым сөздерге қарағанда сол сөздікке визуалды карталар қолдануға да болады, себебі сол арқылы бұл сөздің басқа да мағыналарын және басқа сөздермен тіркестерін ұғып анықтау мүмкін. Мысалы, cat (мысық) сөзі бар визуальды картаны құру кезінде оқушы таныс сөздің мағынасын ажыратады. Оқушы «cat» сөзінің «мысық», «үлкен мысық» мағынасы бар, ал белгілі бір тілдік жағдайларда қолданылатын сөздің коннотативті мәні жаңарған болады. Яғни, «cat» сөзі «caterpillar» коннотативті мағынада «caterpillar» маркалы машиналармен байланысты сөйлеуде қолданылады. «Woman» мағынасында «cat» сөзі жиі ерлердің сөйлеу сөзінде қолданылады. Осылайша, оқушыда қандай да бір сөздің коннотациясы туралы түсінік қалыптасады, бұл түсінікте немесе аударма кезінде шатасуды ескертеді.

Екіншіден, бұл коллокациялар принципін сүйенген жаңа лексиканың ұйымы. Коллокациялар лингвистикалық құрамдас бөлікке шоғырланады, осылайша олар лексикалық материалды өте сәтті ұйымдастыру болып табылады. Оқушы бір сөзді және оған аударманы оқытады, ал коллокация, яғни оны қалай қолдануға болады. Ұсыныс жасаған кезде оқушы да қолданудағы қателіктердің ықтималдығы азаяды. Сонымен қатар, коллокация көмегімен оқушы сөйлемді синтагматикалық немесе көлденең қабылдай бастайды. Басқаша айтқанда, бір коллокацияны басқасына өзгертіп, бірақ сөйлемнің құрылымын өзгертпей, шет тілінде қажетті ойды білдіруге болады деген түсінік пайда болады. Сонымен қатар, сөйлемнің құрылымын «көлденең» ұғыну тілді жақсы білетін оқушылар үшін ғана емес, бастаушы үшін де арналған.

Сөз соңында лексикалық тұрғыдан құнды, мақала авторының пікірінше, ағылшын тілі пәнінің оқытушысы қару-жараққа алуы мүмкін екенін атап өткім келеді.:

1. Позитивті көңіл-күй: жүз пайыз грамматикалық мінсіз емес, коммуникацияның, хабардың табыстылығына баса назар аудару.
2. Жазбаша және ауызша сөйлеудің дәлме-дәл үлгілері есебінен нақты бар тілге жүгіну.
3. Тілді бөлшектік емес, атомдық біртұтас ретінде түсіну.
4. Лексиканы тек контексте оқыту, сөз – ЛБ/коллокация аясында, сөз тіркесі – сөйлемде.
5. Ана тілі мен шет тілі арасындағы салыстырулар да елшілік емес, коллокация/ЛБ/ұсыныстар мысалында.
6. Мәтінді синтагматикалық қабылдау дағдысын жаттықтыру, бұл оқушылардың сөйлеуін интонациялық ресімдеу үшін де пайдалы болуы мүмкін.

Лексикалық тәсіл шет тілін оқыту әдісі емес, ең алдымен тәсіл екенін айта кету керек. Ол қолданыстағы оқыту әдіснамасы және қызмет түрлері аясында жұмыс істейді. Әлбетте, мұндай тәсіл революциялық емес, алайда оны қолдану шет тілін оқыту стратегиясы мен оқытуға көзқарасты қайта құруды, білім алушылар тарапынан шет тілін оқу процесіне үлкен қызығушылығын оятуды талап етеді.

1. Буренко Л.В., Мельник О.В. Лексический подход в обучении английскому языку // Перспективные информационные технологии и интеллектуальные системы – 2010 – №1.
2. Формирование лексических навыков: учебное пособие / Под ред. Е.И. Пассова, Е.С. Кузнецовой. – Воронеж: НОУ «Интерлингва», 2012. – С. 40.
3. Пронина Н.С. Обучение школьников коммуникативно значимым грамматическим явлениям английского языка на основе лексического подхода: Автореф. дис... канд. пед. наук: 2010. – Нижний Новгород. – 19-20 с.
4. Колесникова И.Л., Долгина О.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков / СПб.: «Русско-Балтийский информационный центр «БЛИЦ», «CambridgeUniversityPress», 2011.